

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING

TAFAKKUR VA TALQIN

MAVZUSIDARESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI ILMIIY-AMALIIY
ANJUMAN TO'PLAMI

Бухоро-2021

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BO‘LIMI**

**IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING**

TAFAKKUR VA TALQIN

mavzusida

**Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy
anjuman to‘plami**

2021 yil, 27-may

<i>C.X. Ramazonov</i>	
<i>D.Sh. Djuraeva, M.C. Sharipov</i>	<i>Перспективы применения компьютерных технологий в преподавании химии в академических лицеях.....291</i>
5A140101-Биология (фан йўналишлар бўйича)	
<i>F.Q. Hayitov, I.A. Ramazonova</i>	<i>Suv omborlarining gidroekologik xususiyatlariga bog'liq ayrim muammolar va ularning yechimlari. (to'dako'l suv ombori misolida).....295</i>
<i>U.T. Norboyeva, Sh. Obidova</i>	<i>Ichki ekologik turizmni rivojlantirishda tabiat yodgorliklaridan foydalanish istiqbollari.....299</i>
<i>H.Q. Esanov, Sh. Fayzullayev</i>	<i>Qorovulbozor florasi shakllanishi to'g'risida ayrim mulohazalar.....306</i>
5A140602 – География (ўрганиш объектлари бўйича)	
<i>A. Mavlonov, III. H. Karimov</i>	<i>Ромитан тумани қишлоқ жойларининг иқтисодий-ижтимоий географик хусусиятлари.....309</i>
<i>A. Vafoyev</i>	<i>Shirin shaharchasining shakllanishi va rivojlanishi.....313</i>
<i>A. Usmonov</i>	<i>Shofirkon shahrining shakllanishi va rivojlanishi.....317</i>
<i>G.C. Xalimova, M.III. Sharopova</i>	<i>Иқлим ва саломатлик.....319</i>
II-ШЎБА ФИЛОЛОГИЯ ВА ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШ	
5A120102-Лингвистика (ўзбек тили)	
<i>Sh. To'rayeva</i>	<i>[i ~ o]=sb qolipi variantlari va tibbiy birikmalar.....323</i>
<i>F.B. Irgasheva</i>	<i>Lingvokulturemalarning tarjima xususiyatlari.....328</i>
<i>Sh.A. Hayitov, K.A. Akramova</i>	<i>“Muqaddima”dagi haqiqatlar.....331</i>
<i>T.Asadov, S.Mardonova</i>	<i>Okkazionalizm va individual nutq neologizmlari.....337</i>
<i>T.Asadov, U. Yahyoyeva</i>	<i>Ravishning reduplikatsiya usulida yasalishi xususida.....342</i>
<i>Sh.I. Islomova</i>	<i>Tibbiy lingvistika taraqqiyoti va ravnaqi.....346</i>
<i>M. Jumayeva</i>	<i>“Devonu lug'otit turk” asarida “tuya” leksemasi qatnashgan maqollar tahlili.....350</i>
<i>N.U. Mirjonov</i>	<i>Tabobatda qo'llanadigan bangidevona dorivor o'simligi nomining lingvistik tahlili.....354</i>
<i>N.F. Qosimova, M.R. Sayliyeva</i>	<i>Margaret mitchellning “shamollarda qolgan hislarim” asaridagi frazeologizmlarning funksional-diskursiv xususiyatlari.....360</i>

Gurkenberg und Schwarzes Horn, Keperling, Hoffte, Nackliger und Bulzenberg. Und Mindachs Berg.

Yuqorida keltirilgan misolda Germaniya hududida joylashgan tog' nomlari keltirilgan. O'zbek tiliga tarjima qilishda esa transliteratsiyadan unumli foydalanilgan.

Chap tomonimizdagi uyning bog'boni Dorisga boya aytib bergan edi, — dedi Lyudvig. — Gurkenberg yoki Shvartse Horn, Keperling, Hoffte, Naklige va Bultsenberg. Va yana Mindax tog'lari.

Translitertsiya qilingan nomlar tarjimon tomonidan uning egallagan bilimlari, tarjima tili madaniyati, urf-odati va hattoki geografiyasi bilan ham yaqindan tanish ekanligidan dalolat beryapti. Hududiy madaniyatga tegishli so'zlar o'zi anglatayotgan ma'no emas, balki o'sha tilda qabul qilingan atama bilan transliteratsiya yoki trnaskripsiya qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kade, O. Zum Verhältnis von Translation und Transformation. In: Studien zur Übersetzungswissenschaft, – Leipzig, 1971.
2. Irgasheva Feruza Bakhtiyorovna. (2021). Integration of language and culture into the translation process . central asian journal of literature, philosophy and culture, 2(1), 32-34.
3. Irgasheva Feruza Bakhtiyorovna. Translation of linguocultural peculiarities in hafiza kochkarova's translations. Middle European Scientific Bulletin 12, 247-249
4. Jenny Erpenbeck: "Heimsuchung" (2008), Penguin Verlag.

“MUQADDIMA”DAGI HAQIQATLAR

Sh.A. Hayitov¹, K.A. Akramova².

BuxDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti¹

Filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi bitiruvchi

talabasi²

Annotatsiya: Maqolada Hazrat Alisher Navoiyning ustoz va qalamdosh do'sti Nuriddin Abdurahmon Jomiyga bag'ishlab yozgan Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiyning o'sha davrdagi munosabatlarini, ustozshogirdlik aloqalarni ko'rsatuvchi nodir asar "Xamsat ul-mutahayyirin" manqibasi "Muqaddima"sida yozilgan Jomiy hayoti va yuksak teran iste'dodi bilan bog'liq haqiqatlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: "Xamsat ul-mutahayyirin", "Muqaddima", "Nizomiya" madrasasi, "orifi komil", "murshidi mukammal", "o'z zamonasining yagonasi", "haqiqat bahrining gavhari yakdonasi".

Hazrat Alisher Navoiy besh qismdan iborat "Xamsat ul-mutahayyirin" "Muqaddima"sida ulug' shoir va mutafakkir Abdurahmon Jomiyning o'z asari-893(1487/88) yilda bitilgan "Rashh ul-bol"("yurak tomchilari") qasidasiga tayanib uning 817(1414) yilda tug'ilganligi va eslatilgan qasida inshosidan so'ng yana besh yil 898(1492 yilgacha) "umrgulzoridan" bahramand bo'lganligi ta'kidlagach, yana yozadilar: "Alarning oliy nasablari imom ul-binni Tovus binni Hurmuz Shayboniyga borurkim, Hurmuz bani Shayboniy qabilasining maliki ermishkim, Bag'dodda saltanat qilibdur va johiliyat zamonida amir ul-mo'minin Umar... ilgida islom sharafiga Musharraf bo'lubtur va bani Shaybon qabilasi nasab sharafida arabning ko'proq qaboyiliga mujibi mubohat va tafohurdur..." (3,10) Navoiy fikricha, axloqi o'zgalarga ibrat, namuna sifatida talqin qilinadigan shaxsning nasl-nasabi pokiza bo'lishi zarurki, keltirilgan iqtibosda asosiy e'tibor Jomiy timsolining ana shu qirrasidaga-asli toza, qutlug' xilqatli inson ekanligiga qaratilgandir.

Nuriddin Abdurahmon Jomiyning nasl-nasabi Shaybon qabilasining hukmdori (Umar ibn al-Xattobning 634-644 yillarda xalifalik qilgani inobatga olinsa), 7-asrda Bag'dodda saltanat surgan Hurmuzga borib, tutashar ekan. Hurmuz rahnamosi bo'lgan Shaybon qabilasi naslan yuqori nufuzga ega bo'lib, kelib chiqishi jihatidan shu qabila bilan

bog'lanadigan ko'plab qavmlar uchun faxr va iftixor ramzi bo'lib kelgan. Jomiyga yaqin o'tmishda umrguzaronlik qilgan ajdodlari otasi va bobosiriyozat nuri bilan nafsoniy hirslardan o'z qalbini poklagan, qozilik va muftilik kabi yuqori rasmiy lavozimlarda muttasil ishlagan bo'lsalar-da, “mol-u joh xayoli rishtasini ko'nguldan uzgan”, zulm va dilozorlikdan, harom-harishdan hazar qilgan, sabr-u qanoatni hayot tarziga singdirgan, ilm nuri ila qalblari munavvar fazilatli insonlar bo'lganlar. Buni Navoiy quyidagi ixcham ifodada aks ettirgan: “...otalari va ulug' otalari zuhdu taqvo bila mashhur va qazou fatvo bila doim mashg'ul ermishlar va Jom viloyatida sokin va shayx ul-islom Ahmadi Jom Vatanida mutavvatin”(3,10). Inson shaxsining shakllanishida u tug'ilib o'sgan zamin, u voris bo'lgan kishilar va ma'naviy muhitning ta'siri benihoya kattadir. Saj'li jumlaning ikkinchi qismida Jomiy tavallud topgan maskan va 11-asrning ikkinchi yarmi 12-asrning birinchi yarmida Jomda yashab faoliyat ko'rsatgan mashhur so'fiy shoir, yirik olim “Anis ut-tolibin”, “Kunuzul-hikmat”, “Bahorul-haqiqat”, “Siroj us-soirin”, “Miftohun-najot” kabi falsafiy-tasavvufiy asarlar muallifi Ahmadi Jom nomining tilga olinishi ana shu hayotiy-ijtimoiy, badiiy-falsafiy mantiqdan kelib chiqqan.

Inson kamolotida ma'naviy zaminning ahamiyati, ulug'lar xoki pokining ruhi-ma'rifiy ibrati hamisha Alisher Navoiy e'tiborida turgan. Abdurahmon Jomiy yigitlik faslining dastlabki yillarida Jomdan Hirot shahriga ko'chgan va Iroq darvozasi yaqinidagi “Nizomiya” madrasasida tahsilni davom ettirgan. Alisher Navoiy ushbu ko'chish sababini asoslar ekan, shu tuproqqa tabarruk qadami yetgan, shu yerda ma'lum muddat umri kechgan insoniyat ilmiy va badiiy tafakkurining eng nodir, eng asl namoyondalari nomini maxsus tilga oladi: “Bori kichik yoshidin shabob ahdining avoiyig'achakim, Jom viloyatida ermishlar-alarg'a foyda yetkurur kishi oz topolg'on jihatidan shahrg'a azimat qilibdurlar va Iroq darvozasida “Nizomiya” madrasasidaki Mavlono Zaynuddin Abubakr Toyobodiy va

Mavlono Sa'duddin Taftozoniy va ba'zi Amir Xisrav Dehlaviyni ham derlarki, anda sokin bo'lg'ondurlar, maskan qilib tahsilga mashg'ul bo'lubdurlar” (3,11).

Oqillik, mulohaza yuritish tafakkur jasorati Abdurahmon Jomiyda bolalik yillaridanoq nazarga tashlangan. Alisher Navoiy “Xamsat ul-mutahayyirin” “Muqaddima”sida Abdurahmon Jomiyning o'smirlik yillariga oid muhim bir lavhani keltiradi: “Alar kichik yoshlig' ekanda, ham alardin mufrid fahmu tab'i osori zohir bo'lur ermish” (3,10). Ul jumladin budurki, orifi komil va murshidi mukammal Mavlono Faxriddin Luristoniyki o'z zamonining yagonasi va haqiqat bahrining gavhari, yakdonasi, erkandur-Jom viloyatida alarning otalari uyiga tushgandur, alar to'rt yo besh yoshlarida amdi maktabg'a borur vaqtlari emish, Hazrati Mavlono alarni o'z qoshlarida o'lturtub, barmoq ishorati bila havog'a mashhur otlarni: “Umar” yo “Ali”dek bitir ermish va alar taammul bila o'qur ermishlar va Hazrati Mavlono alarning tufuliyatida bu nav' zehni zakosidin mutabassum, balki mutaajjib bo'lur ermishlar”. Keltirilgan iqtibos Abdurahmon Jomiyning tasavvuf arboblari, so'fiy shoirlar haqidagi tazkirasi “Nafahotul-uns min hazorot ul-quds”(“Pok zotlar huzuridan esgan do'stlik xush islari”)ga asoslanib bitilganligi uchun ham muhim ilmiy qimmat kasb etadi. Shuningdek, navoiyona rang, latiflik ruh va ma'no bilan yo'g'rilgan so'z durdonalari to'rt-besh yoshlardagi bolaning nodir aql-u zakosi va baland idrokiga guvohdir. “Buyuk e'tiqodli shaxslarning bolalıkları ham ibratli. Chunki o'sha fasldayoq ularning ongi varuhi yorishgan bo'ladi... Boshqacha qilib aytganda, chinakam insoniy e'tiqod nuri go'daklidayoq kishini jaholat, nodonlik va g'ofillik zulmatlaridan muhofoza qiladi”(6.49 b). Ko'chirilgan parcha yana quyidagi jihatlari bilan ahamiyatga molik. Abdurahmon Jomiy dunyoga kelgan oila ilohiy ma'rifatdan xabardor, ulug' zotlarning maslak va haqiqatlarni anglash, qadrlashga qodir bo'lgan. Yo'qsa, . Alisher Navoiy tomonidan “orifi

komil” , “murshidi mukammal”, “o’z zamonasining yagonasi”, “haqiqat bahrining gavhari yakdonasi” kabi sifatlar bilan ulug’langan shayx Faxriddin Luristoniy Jom viloyatidan o’tayotib aynan shu xonadon darvozasi oldida to’xtamagan va shu oilaga qo’noq bo’lmagan bo’lur edi. Tariqat pirlarining har bir harakati hikmatdan xoli bo’lmay, inson kamolotini parvarish etishga yo’naltirgan. Murshidi komil bolaning fahmlash qobiliyati aql-u idrokini imtihon qilar ekan, butun jism-u joni rahmoniy ruh bilan yo’g’rilgan Umari odil va “valiyluk daryosining gavhari hazrat Ali”(Navoiy) nomlarini barmog’i bilan havoda yozadi. Tasavvuf arboblari odillik, saxiyluk va mardlikni hayot dasturiga aylantirgan buyuk kishilarning insoniy fazilatlarini kichik yoshdan avlodlar ruhiga singdirishni ko’zlaganlar.

Muallif “Xamsat ul-mutahayyirin”ning “Hamd” qismida Qur’oni majid “Baqara” surasi 32-oyati karimasining badiiy mushohoda uchun zarur qismini (“ Ey pok Parvardigor! Bizda sen bildirgandan boshqa ilm yo’q”) asliyatda keltirish bilan ta’kidlanganidek, faqat Alloh ilmigina cheksiz, u hamma narsani qamrab oladi. Inson ilmi esa cheklangan. U bilgan sari, ilmi qanchalik kamol topib, teranlashgan sayin bilmagan narsalarni shunchalik ko’pligini angelaydi. Umrining butun ma’nosini o’z nafsini - menligini poklash, o’zligini anglashda deb bilgan Abdurahmon Jomiy bilimga tashnalik, behad yuksak ehtiyoj tufayli Jomdan Hirotga ko’chadi va “Nizomiya” madrasasida tahsilni davom ettiradi. Alisher Navoiy o’sha paytda yigitlik yoshida bo’lgan bo’lajak shayxi murshiddagi bu tuyg’uni (ilmga intilish) Jomda “alarg’a foyda yetkurur kishi oz topilg’on jihatidan shahrg’a (Hirotga-Sh.H.,K.A.) azimat qilibdurlar” tarzida izohlaydi. Yana bu ko’chish Hazrat Navoiy tomonidan o’quvchi aql-idrokiga, his-tuyg’ulariga keskin ta’sir etadigan darajada quyidagicha badiiy aks ettiriladi:

Quyosh ul na’vki mag’rib sori

Yo Nabi o'ylaki Yasrib sori (3,11).

Nazm va nasrning qorishiq holda kelishi Alisher Navoiy nasri uchun xos xususiyatdir. Bunday usul voqelikning hissiy va aqliy idrok etilishini osonlashtirish bilan birga inson ruhiyatida kuchli hayajon uyg'otadi, ko'ngildagi go'zal tuyg'ular takomiliga, shaxs kamolotiga xizmat qiladi. Shuningdek, ijodkor tanlagan har bir obraz tasodifiy bo'lmay, ma'lum axloqiy-ma'naviy, badiiy-irfoniy maqsad yo'lida xizmat qiladi. "Xamsat ul-mutahayyirin"dan keltirilgan masnaviyning dasblabki misrasida Abdurahmon Jomiy quyoshga, uning Jomdan Hirotga ko'chishi Quyoshning Mashriqdan (Sharqdan) Mag'ribga (G'arbga) aylanib o'tishiga tashbih qilinadi. Quyosh, bulut, ko'prik, o'rmon, kigiz singarilar badiiy-irfoniy adabiyotga karimul-axloq inson, komil shaxs timsoli ekanligi Alisher Navoiy pandnomasi-"Mahbubul-qulub"da bitilgan hamda asoslangan (2, 97).

Jaloliddin Rumiyning quyidagi so'zlari shunday insonlar haqida yorqin tasavvur paydo qiladi: "Barcha odamlarni sevki, gul-u gulzor aro bo'lgaysan. Agar ularga dushman ko'zi bilan qarasang o'zingni ilon-u tikonlar qarorgohiga tashlagan bo'lursan. Har kimni sevgan va har nimani xush qabul etgan avliyo buni o'zgaralar uchun emas, balki o'z ko'zlariga chirkin, yoqimsiz va jirkanch xayollar kelmasin, deya qiladilar. Modomiki, bu dunyoda odamlarni taxayyul va yod etmak mutlaqo zaruriy ekan, u holda jirkanch-u chirkin xayollardan saqlanmoq uchun insonlarni yaxshi vasflarla esla. Chunki xalq to'g'risida qilgan har bir ishing, uni yaxshilik yoki yomonlik bilan yod etishing senga doirdir" (4,165).

Shuning uchun ham Navoiy asarlarida Abdurahmon Jomiy, Pahlavon Muhammad kabi orif insonlarga nisbatan "shamsul millat vad-din" - "millat va dinning quyoshi" ; "nurul millat vad-din"- "millat va dinning nuri" istioraviy sifatlashlari qo'llaniladi. Bu oliy unvonlar tarkibidagi "nur" va "quyosh" o'xshatilmishlari ko'chma ma'nosi bilan "haqiqat", "hurriyat", "ma'rifat" ramzlarini ifoda etadiki, axloqi, ishi va so'zini o'zgalarga ibrat qilib ko'rsatish

uchun Hazrat Navoiy qalamga olgan barkamol insonlar Erk, Rostlik, To'g'rilik, Poklik, Ma'rifat timsollaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birqa quramiz.-Toshkent: O'zbekiston, NMIU,2017. – 113 b.
2. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik, 14 jild. –Toshkent: Fan, 1998. – 304 b.
3. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 15-jild.- Toshkent: Fan,1999. – 236 b.
4. Rumi J. Ichindagi ichingdadir. Toshkent: Yozuvchi,1997. 203 b.
5. Hayitov Sh. Barkamol inson timsoli.-Toshkent: Fan, 2003. – 96 b.
6. Haqqul I. Kamol et kasbkim. Toshkent: Cho'lpon,1991. – 240 b.

OKKAZIONALIZM VA INDIVIDUAL NUTQ NEOLOGIZMLARI

T.Asadov¹, S.Mardonova²

BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.n. ¹

BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasida 2-kurs magistri²

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligida nisbatan kam tadqiq etilgan okkazionalizm va individual nutq neologizmlarining nazariy jihatlari, o'zaro munosabati, har ikkala hodisaning badiiy asardagi mavqeyi tadqiq etilgan, badiiy asarlardan olingan misollar bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: okkazionalizm, neologizm, individual nutq neologizmlari, barqarorlik, odatiylik, g'ayritabiiylik, so'z yasash qolipi, me'yoriy yasalish.

Ko'pgina adabiyotlarda okkazional va individual nutq neologizmi bir hodisa sifatida ta'riflanadi. O.S.Axmanovning lingvistik terminlar lug'atida okkazionalizmga uzual qo'llanishning teskari ko'rinishi tarzida qaralgan va u individual nutq natijasi sifatida baholangan[1,284]. Okkazionalizmning barcha